

Алла Нітченко

ЩОДЕННИК Д.В. КРАЇНСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917 р. НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Проаналізовано інформаційний потенціал щоденника Дмитра Васильовича Країнського (1871 – ? рр.) як історичного джерела.

Ключові слова: Дмитро Васильович Країнський, щоденник, лютнева революція, жовтнева революція, Чернігівська губернія.

У фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м.Київ) зосереджена значна кількість джерел з новітньої української історії. Як відомо, джерельний комплекс архіву почав формуватися після створення Комісії з історії комуністичної партії і жовтневої революції в Україні при ЦК КП(б)У, тобто ще у 1920-і рр. Комісія займалася збиранням історико-партійних документів і друкованих матеріалів, здійснювала облік та їх упорядкування і мала на меті підготувати узагальнюючу колективну працю «История гражданской войны в СССР». Завдяки її діяльності було виявлено та збережено фотодокументи, фотознімки, листівки, копії статей та матеріалів з історії революційного руху. Серед збережених копій матеріалів про боротьбу за утвердження радянської влади в Україні, рукописів та спогадів учасників революції і громадянської війни особливої уваги заслуговує справа під назвою «Щоденник Інспектора Чернігівських тюрем Країнського Дмитра Васильовича «Лютнева та Жовтнева революції на Чернігівщині 1917 – 1918 рр.»¹

«Щоденник» складається з 112 двосторонніх аркушів, машинописного тексту, який є копією оригіналу, написаного російською мовою. Він має ряд лексико-фразеологічних та стилістичних особливостей, відтак під час перекладу ми зберегли частину з них. Як копія щоденника тюремного інспектора царської Росії потрапила до фонду Центрального комітету комуністичної партії (б) України і чи зберігся оригінал тексту, наразі невідомо, але знайомство з ним залишає неперевершене враження.

Отже, метою публікації є дослідження щоденника Дмитра Васильовича Країнського як одного з важливих джерел до реконструкції революційних подій на Чернігівщині. Однак спочатку доцільно бодай коротко окреслити життєвий шлях його автора.

Про життя Д. В. Країнського відомо небагато. Наявна джерельна база не дає можливості відтворити повноцінну біографію, хоча на сьогодні такого роду спроб і не здійснювалося.

Народився Дмитро Васильович 23 жовтня 1871 р. у сл. Шебекіна Белгородського повіту Курської губернії (нині Белгородська область Російської Федерації) у незаможній дворянській родині².

Загальну освіту здобув у 2-ій Харківській гімназії. По її закінченні, в серпні 1893 р., Дмитро Васильович вступає до Імператорського Харківського університету на юридичний факультет³, який закінчує у 1898 р. з дипломом першого ступеня⁴.

По закінченні університету Дмитро Країнський відразу розпочав службу кар'єру. Із джерел відомо, що в тюремному відомстві він почав працювати з 22 квітня 1903 р.⁵ У 1904 р. отримує призначення до Чернігівської тюремної інспекції⁶, де спочатку обіймає посаду помічника губерньського тюремного інспектора В. М. Аммосова, а згодом

© Нітченко Алла Григорівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського і кримінального права Чернігівського державного інституту економіки і управління.

(з 1 лютого 1910 р.) – вказану посаду⁷. Отже, з 1904 р. Дмитро Васильович постійно мешкає у Чернігові⁸.

Службу в губернській тюремній інспекції Д. В. Країнський успішно поєднував із громадською та піклувальною роботою. Зокрема відомо, що він балотувався на посаду присяжного засідателя, очолював «Товариство покровительства осіб, звільнених з місць ув'язнення» (патронат Чернігівської губернії), та був почесним членом чернігівських дитячих притулків.

За сумлінну працю Дмитро Васильович був нагороджений орденами Святого Станіслава та Святої Анни 3-го ступеня. 1917 р. він зустрів у чині статського радника (V клас згідно з «Табелем про ранги»)⁹.

Що ж стосується особистого життя Д. Країнського, то відомо, що він був одружений, але рано овдовів, залишившись із неповнолітньою донькою, яка народилася 30 червня 1902 р.¹⁰

Лютневу революцію Дмитро Васильович зустрів у Чернігові в статусі губернського тюремного інспектора. У травні 1917 р. його було викликано до Петрограда в Головне тюремне управління, де була запропонована посада в управлінні в галузі законодавчої діяльності з реформування тюремної справи¹¹. Проте він рішуче відмовився від неї, повернувшись до виконання своїх обов'язків у Чернігові. Своє рішення він пояснював так: «Будучи глибоко переконаний у неміцності встановленої влади тимчасового уряду, я рішуче відмовився переїхати в Петроград»¹².

Варто зауважити, що Дмитро Васильович виявився єдиним на всю губернію старим адміністратором, який залишався на своїй посаді протягом 1917 – 1918 рр., у той час, як в державі змінилося декілька урядів. Він згадував: «Мене відзначали і всі дивувалися, як я утримався та пережив увесь час, будучи на такому відповідальному посту. Німецький комендант прямо заявив, що він сповнений до мене особливою повагою»¹³. На жаль, через брак джерел подальша доля Д. В. Країнського не відома.

Треба зазначити, що Дмитро Васильович Країнський був людиною освіченою та обдарованою. Державну службу він вдало поєднав із науковою діяльністю. Маючи значний досвід практичної діяльності в галузі тюремної справи і доступ до нормативно-правових документів та архівних справ Чернігівської губернської тюремної інспекції, він здійснив ґрунтовний аналіз історії тюремного будівництва. Сьогодні його прізвище є досить відомим в юридичних колах, його визнають талановитим знавцем тюремної справи, а його праця «Материалы к изследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества Попечительного о тюрьмах»¹⁴ використовується у багатьох вітчизняних та зарубіжних дисертаційних дослідженнях. Однак виявилося, що він є також автором однієї маловідомої фахівцям, але не менш цінної праці – це його щоденник.

Ретельний аналіз справи під назвою «Щоденник Інспектора Чернігівських тюрем Країнського Дмитра Васильовича «Лютнева та Жовтнева революції на Чернігівщині 1917 – 1918 рр.» дає нам підстави стверджувати, що називати цю роботу Д. В. Країнського «щоденником» можна лише умовно. Специфіка «Щоденника» полягає у тому, що він є за межами інтимного жанру. Авторське оформлення тексту скоріше нагадує рукопис книги/художній текст, форму самовираження письменника, а не щоденник у класичному розумінні зі щоденними записами, що пишуться для себе і не розраховані на публічне сприймання або – для самоувічення. «Щоденник» Д. Країнського також має наперед визначену конструкцію, що дає підстави розглядати його як попередній варіант, як чернетки майбутнього художнього твору, до того ж ілюстрованого витягами матеріалів з тогочасної преси та рапортами начальників повітових тюрем у Чернігівську тюремну інспекцію. Ці додатки були теж надруковані на машинці як продовження «Щоденника» та засвідчені підписом технічного секретаря обліспарту Усовою (б.і.). У сукупності це дає нам підстави говорити про «щоденник Країнського» як про феномен «літературного щоденника».

Отже, «Щоденник» Дмитра Країнського є особливим. Дмитру Васильовичу довелося пережити всі головні події, пов'язані з революцією 1917 – 1918 рр. на Чернігівщині, які були ним відтворені на папері. Зміст «Щоденника» можна визначити за періодами: перший – початок лютневої революції (лютий – травень 1917 р.); другий

– «заспокоєння революції» (літо 1917 р.); третій – жовтнева революція та «розгул вуличного більшовизму» (жовтень 1917 – лютий (березень¹⁵) 1918 рр.); четвертий – німецько-гетьманський період (лютий (березень) – квітень 1918 рр.). У межах цих умовних періодів у «Щоденнику» відтворюється атмосфера революційних подій на Чернігівщині, містяться вуличні спостереження, портретні характеристики і цілі сюжети щодо діяльності органів місцевої влади, котрі змінювалися з калейдоскопічною швидкістю. Хоча сам автор інакше пояснював мету своєї праці: «Викладаючи послідовно весь хід революції, я мав на меті записати події тюремного життя, щоб охарактеризувати революцію у в'язницях, але мимоволі довелося торкнутися загального становища справи, інакше самі по собі всі тюремні історії були б незрозумілі»¹⁶. Як наслідок, «Щоденник» містить чимало цікавих відомостей не тільки про тюремне життя арештантів та тюремної адміністрації у 1917-1918 рр., а й про перебіг революційних подій. Наприклад, у «Щоденнику» Д. Країнський так змалював початок лютневої революції: «Стара влада впала, у цьому не сумнівалися. Офіційні відносини з Петроградом припинилися. Газетні повідомлення були мізерні, але чутки підтверджували, що влада на місцях переходить до народу, який нещадно усував захисників і прислужників старого режиму. Жандарми, поміщики й городові обеззброювалися та усувалися із посад. Урядова влада була паралізована. Усюди відбувалися Народи представників громадських організацій і утворювалися виконавчі комітети. Становище було невизначеним. Із приводу подій, що відбуваються, поширювалися всілякі чутки. Одне тільки було безсумнівне, що хвиля революції пройшла по країні, руйнуючи на шляху старий державний лад ... визначеність з'явилась тільки 5 березня, коли на місцях був отриманий маніфест про зречення від престолу імператора Миколи II ... Перші звістки про формування нового Тимчасового уряду застали країну такою, що вже сколихнулася і нестримно йшла шляхом народовладдя»¹⁷.

Він на власні очі бачив революційний Петроград у травневі дні 1917 р. і надав ясний і недвозначний його опис: «Петроград був непізнаваний. Починаючи з вокзалу, все було в повній дезорганізованості. Вражали неохайність і бруд і що особливо звертало увагу – це величезна кількість сміття і обгорткового газетного паперу, що валявся клаптиками по всіх тротуарах. Вуличної дисципліни не було зовсім. Буквально тісною юрбою всюди ходили в розхристаному вигляді солдати і простолоди. Інтелігентних людей було мало. Розбещеність виявилася навіть у такому дріб'язку, як візки з тушами м'яса, покриті брезентом. На Невському проспекті везли на возах вбитих телят теж відкритими з перерізними горлами, так що кров капала на бруківку. Карнизи розкішних і багатих будинків були обмочені, смердючі. У Києві було трохи краще, але і там, як у Чернігові, привертала увагу ця величезна кількість папірців на вулиці, що розносилися вітром по місту, ніби це було ознакою революції»¹⁸.

Безперечно, «Щоденник» Д. Країнського є незамінним джерелом з історії повсякденного життя як столиці, так і губернії. Окремі факти «Щоденника» є просто унікальними: «Люди в солдатських шинелях у розхристаному вигляді ходили всюди окремими групами, і кожен повинен був уступати їм дорогу. Сінематографи і театр бралися з бою солдатами, що не визнавали ніякої плати за вхід. Разом з жіночою прислугою і простими дівчатами доходили відкрито до такого безсоромства, що переходим доводилося відвертатися або зовсім уникати з'являтися в цих місцях. Ночами всі ці банди залишалися ночувати в скверах і в лазарети не поверталися. Всі глибоко обурювалися, але були подавлені владою юрби»¹⁹. Як бачимо, Дмитро Васильович з особливою гіркотою відчував трагізм подій, що відбувалися. «Наведу резонансний у нас випадок з директором місцевої гімназії Н. В. Оппаковим, – пише далі Д. Країнський. – Проходячи по бульвару, він висловив своє обурення із приводу поведінки солдат і сказав, що краще б вони йшли на позиції. Зараз же його оточила юрба і почала бити. Міліціонер, що заступився, відвів г. Оппакова у супроводі величезної юрби в міліцію, причому по дорозі г. Оппакову наносилися побої.

Г. Оппаков був притягнутий до кримінальної відповідальності за порушення тиші і спокою в місті. Мировий суддя визнав його винним і присудив до арешту». Коментуючи цю подію, Д. Країнський зазначив: «Обиватель розумів, що юрба не примирилася б з виправданням Оппакова»²⁰.

Пишучи «Щоденник», Д. Країнський документував сучасні йому події та передавав

атмосферу губернії. Згідно його свідченням, «Після невдалого наступу нашої армії 18 липня на західному фронті і втечі 11 армії від Т[е]рнополья²¹, дисципліна у військах тилу остаточно впала. Солдати, що бігли із фронту, привносили деморалізацію тилу, і ніякі зусилля не могли зупинити цей потік, що наводнив міста і села розлюченими та знахабнілими солдатами... І до нас у Чернігів прибув такий 13 полк, який дуже довго наганяв жах на обивателя. Цих солдатів називали більшовиками.

Провінція туго сприймал[а] це поняття і називал[а]²² більшовиками тих, хто був страшний своєю поведінкою. Солдати бешкетували. Вони викинули свого офіцера із вікна другого поверху. Возили по вулицях напоказ зміщеного ними полковника. Заповнювали базари і брали з возів усе, що хотіли, безкоштовно. На базарі вони продавали казенні речі. Заходили в магазини і вибирали собі речі теж безкоштовно. Злодійство в місті досягло небувалих розмірів, і все частішали окремі випадки вуличних грабежів... Із приходом у Чернігів 13 полку в юрбу було кинуте нове гасло: «Бий буржуїв». Під словом «буржуй» розумілася кожна більш-менш інтелігентна людина, будь вона багата чи бідна, або чиновник, або поміщик, аби тільки носив пристойне вбрання... Публіка швидко пристосовувалася до цього нового положення і перевдяглася в непомітне плаття та стушувалася... Одягтися під «простолюдина» вважалося необхідним для особистої безпеки... Солдати не визнавали ніякої влади... Місто було під владою простолюду... Влади не було зовсім. З Губернським Комісаром не рахувалися, міліція не сміла й думати про втручання в загальний розгул»²³.

А ось як він описує грудневі вечори у місті: «Місто було наповнено більшовиками... Розгул прийняв потворні форми... Шосейна вулиця біля кінематографа була улюбленим місцем простолюду і солдатської маси. Тут було небезпечно ходити. Буржуїв оглядали з ніг до голови і часто проводжали пострілами поверх голови. Не тільки буржуям, але і їх тваринам приділялася особлива увага. Так, біля кінематографа на вулиці лежав чомусь величезний сенбернар, що привернув увагу варті, яка проходила. І цього було достатньо, щоб патруль проткнув його багнетом. При загальному реготі. Бідолашний собака застогнав і в корчах здох на очах народної юрби... Урядові та суспільні установи, як рівно і навчальні заклади, змушені були припинити... вечірні заняття... Публіка веселилася. Щоденні афіші повідомляли про майбутні танцювальні вечори. Не було дня, щоб не було вечора з танцями. Більше інших цим зловживали вчительські заклади... Вражала небувала кількість вечорів у нашому спокійному місті, яке десятиліттями не нараховувало стільки вечорів, скільки було цієї зими... Колишне інтелігентне суспільство ставало непізнаним (тримало себе досить розв'язно) ... І це явище було загальним скрізь. По сусідству в Києві і, за чутками, у Петрограді танцювальні вечори йшли безперервно»²⁴.

Однак найцікавіші записи «Щоденника» пов'язані з діяльністю комісарів Тимчасового уряду та виконавчих комітетів громадських організацій. Зокрема Д. Країнський стверджував, що: «Юридично всі функції губернатора перейшли з перших днів революції до голів губернських земських управ як комісарів уряду, але це була тільки фікція. Насправді ж ніякої влади не було. Кожна група осіб, чимось пов'язана між собою, й навіть казенні та суспільні установи утворювали Комітети, які мали всю повноту влади кожний у своїй області. Єдиний орган, що поєднав усі існуючі організації та Комітети – це був Виконавчий Комітет представників громадських організацій, з яким рахувалися як окремі особи, так і різні угруповання окремих організацій. Губернський комісар як губернатор не мав влади і був лише посередником між урядом та громадськими організаціями»²⁵. Судячи зі «Щоденника», Д. Країнський вважав, що: «У Виконавчих Комітетах і близьких до них суспільних колах, які були в перший період революції керівним елементом, насамперед рахувалися із народом і нижчими верствами суспільства і ніколи б не зважилися встати на захист начальства будь-якої влади». І далі роз'яснював чому: «Захист порядку вважався контрреволюційним актом, з яким беззачадно боролися демократичні верстви суспільства, – констатував він. – Особливо це позначилося у взаємних відносинах виконавчих комітетів і рад робітничих і солдатських депутатів. Якщо в перших переважала інтелігенція або, у всякому разі, третій елемент, то в Радах брали участь тільки нижчі верстви суспільства, що гаряче відстоюють інтереси пролетаріату будь-що-будь. Завжди можна було

сказати, що правий буде той, хто належить до нижчого щабля суспільного становища... Після виборів на нових демократичних началах міських дум, до яких перейшла вся повнота влади виконавчих комітетів, єдиним керівним органом для суспільства залишилися Ради. Міські самоврядування, які б вони демократичні не були, становили буржуазне представництво і не сприймалися пролетаріатом.

Це відчувалося з самого початку і от чому: виконавчі комітети, до складу яких спочатку потрапляли інтелігентні люди із суспільним становищем, намагалися підлаштуватися під тон радянської влади, прагнули знайти контакт із представництвами, котрі виступали одне проти одного.

Інтелігенція заграла з простолюдом, поступаючись останньому своїми інтересами, аби тільки знайти спільний тон у примирливому напрямку. Щоб стриматися, потрібно було пристосуватися і брехати на догоду нижчим верствам сус-ва²⁶ і робити вигляд, що ти працюєш із ними в контакті. Протириччя не допускалися, інакше Вас звинувачували [в]²⁷ контрреволюції²⁸. Намагання інтелігенції приєднатися до юрби і стало, на його думку, фатальною помилкою. «Дуже скоро, більш чесні люди пішли, і залишилися ті, хто або за переконаннями був соціалістом або переслідував особисті цілі, або помилявся настільки, що не бачив свого двозначного становища.

Майже в таке ж становище потрапили повітові комісари, якими були спочатку призначені голови повітових земських управ. З ними ніхто не рахувався. Правив народ, а не представники тимчасового уряду. Народ скоро змінив їх, обравши своїх виборних і (на вказані посади. – **Н.А.**) потрапляв тільки той, хто не проявляв своєї влади. Усюди найбільш інтелігентні люди поступалися місцем більше дрібним людям, так що загальний рівень суспільного представництва усе більше наближався до народовладдя. На місцях залишалися одні лише чиновники – фахівці, котрі зазнали тиску суспільства тільки в перші хвилини революції²⁹.

Не оминув своєю увагою Д. Країнський і діяльність рад: «Пролетаріат і солдати згрупувалися біля Ради робітничих і солдатських депутатів, яка з кожним [днем]³⁰ ставала усе популярнішою і привертала до себе увагу публіки.

Це була єдина влада в місті, з якою ще, мабуть, рахувалася юрба... Потрібно віддати належне, що Рада працювала досить енергійно і попереджала багато ексцесів. Рада боролася з безчинством солдат, із грабежами, розгулом на вулицях і навіть заарештовувала солдат, що продавали на базарі казенний одяг і грабували військові цейхгаузи³¹. Рада попереджала повальні обшуки і погроми. Проте реальної сили не було і у Ради. Депутати діяли словом³². Як бачимо, спостереження Д. Країнського начебто випадають із загального контексту розвитку радянської історіографії. Все зображуване у підсумку здобуває оцінку з точки зору автора: «При такому становищі, природно, кожна група, кожна організація виходила зі сфери загального державного управління і представляла самостійну одиницю, яка підкорялася тільки собі та мала силу, якщо знаходила підтримку в інших організаціях³³.

Серед головних тем, порушених у «Щоденнику», важливе місце займають портретні характеристики П. П. Савича (помічника губернського комісара Тимчасового уряду, а згодом і в.о. губкомісара), І. В. Стаднюка (губернського комісара Української республіки), Р. А. Ганжі та І. Е. Коновалова (помічників губернського комісара Української республіки), С. І. Соколовської (голови ради солдатських депутатів) та М. Порадіна (комісара, керівника красногвардійського гарнізону).

Так, характеристики, надані С. І. Соколовській та М. Порядіну, є досить цікавими та несподіваними: «Головою Ради була Соня Соколовська, дочка місцевого присяжного повіреного, багатой людини, яка недавно скінчила гімназію, йменувала себе більшовичкою, але, по суті, славна, молоденька, гарненька панянка, без особливо твердих переконань, без волі, без характеру.

Ми знали її ще в гімназії, нічого особливого вона із себе не представляла, але, правда, оберталася в середовищі передової молоді серйозного лівого напрямку. Ми чули, що вона сама говорила про те, що зайшла занадто далеко і повернення не могло бути³⁴. «Начальник гарнізону Парядін³⁵ був хлопець років 18, гарний, вічно пиячив та справляв враження напівінтелігентної людини. Це був тип писаря якоїсь канцелярії. Судячи з того, як він говорив, можна було думати, що це була людина з освітою

не вище нижчої»³⁶. Його спостереження можуть суттєво відкоригувати особистісні характеристики цих діячів.

«Щоденник» також сповнений аналізом суттєвих політичних подій, вражень від діяльності урядів та коментарями автора. У цьому контексті треба зазначити, що, висвітлюючи політичні події, Д. Країнський перебирає на себе роль очевидця, передає своє світобачення, сприйняття, яке цілком і повністю виключало більшовицьку чи націоналістичну крайність. Так, вартій уваги наступний коментар автора: «Взагалі на політичному фронті створювалося якесь дивне становище. З одного боку, існував уряд Петрограда з його центральними установами, які зносилися з нами й начебто б управляли державою, з іншої, – у Києві утворилася й існувала Українська Центральна Рада, яка ніби становила уряд. Правда, Центральна Рада була політичною установою на Україні і ніби не втручалася в цивільне управління, українізуючи насамперед військову сферу»³⁷. Ці критичні оцінки Д. Країнського тогочасної ситуації ще раз засвідчують наявність фатальних прорахунків, які мали місце в діяльності Тимчасового уряду та Центральної Ради.

Серед низки характеристик, які подає Д. Країнський, згадуючи жовтневі події в Чернігові, привертають увагу такі описи: «З дивною силою відбився на провінції більшовицький переворот у Петрограді. Перемога більшовиків і насильницьке скинення Тимчасового уряду послужили після 25 жовтня поштовхом до довершеного нахабства вуличної юрби. Стрільщина на вулицях почастишала, грабежі і розбої стали звичним явищем. Солдати тріумфували і збиралися на мітинги, на яких відкрито закликали до знищення буржуїв. Щодня очікувалися погроми. Атмосфера була напружена до крайності. Публіка уникала виходити на вулицю і закривалася у себе в будинку. Не тільки в навчальних закладах, але і в урядових установах припинили вечірні заняття. Чекали загальної різанини. Більшовизм розвивався з неймовірною силою і, можливо, поглинув би все місцеве життя, але, як і очікувалося, Центральна Рада скористалася моментом і оголосила своїм третім Універсалом від 7 листопада всю Україну «Українською Народною Республікою ...», а потім четвертим Універсалом зовсім відділилася від Росії, оголосивши Українську Народну Республіку самостійною, ні від кого не залежною... Вступивши потім із Росією у війну, Центральна Рада спішно приступила до українізації військ і видаленню за межі України солдат великоросів. Це як би стримало на час безчинство солдат і відволікло від загального розгулу»³⁸.

Д. Країнський у своєму «Щоденнику» залишив враження щодо проведеної Центральною Радою політики українізації на місцях: «Усе частіше і частіше почали з'являтися оголошення малоросійською мовою, а потім у газетах прослизали замітки українською мовою, але широка публіка ставилася до таких виступів критично, відкрито заявляючи, що ця мова нікому не зрозуміла.

Інтелігентні люди цієї мови зовсім не знали. Фахівцями української мови вважа[ли]³⁹ себе ті, хто постійно проживав серед простого народу /сільські вчителі, волосні писарі, прикажчики та ін., і люди, що вишли з народу /канцелярські службовці, переписувачі, діловоди і семінаристи/ та ін./

У них відчувалася сила, – підкреслював Д. Країнський. – Українізація війська була невдала. Принаймні ті військові частини, які були в тилу і українізувалися, поводитися огидно та наводили на публіку паніку»⁴⁰. Намагаючись дати пояснення кожній події, Д. Країнський далі зауважив: «У всякому разі українізація військ, а потім і українізація цивільного життя врятували Україну від більшовицького розгулу і стримали на деякий час звірячі інстинкти юрби»⁴¹.

Варті також уваги авторські спостереження приходу більшовиків на Чернігівщину. Д. Країнський був переконаний, що «Чернігів був зданий більшовикам без опору і це врятувало його становище. Чернігів жив під гнітом терору і безчинства більшовиків, але в сутності при більшовиках було краще, ніж до них. Їх боялися, і тому ніякого розгулу, як раніше, на вулицях не було»⁴². У «Щоденнику» чимало місця приділено й жахливим подробицям перебування більшовиків у місті. Деякі з них відомі широкому загалу з матеріалів «Чернігівської земської газети» та «Чернігівського краю», але вони набувають нового звучання завдяки коментарям Д. Країнського. Наприклад, так описані відомі події: «Стрільщина по місту з гармат відбувалася о другій годині ночі. Це

зовсім не була навчальна стрілянина. Більшовики пиячили і у п'яному стані відкрили стрілянину. По місту було випущено 6 снарядів, які розірвалися на Лісковиці, на схилі гори біля Трійці. Четвертим снарядом був зруйнований будиночок, в якому загинула дівчина 18 років у той час, коли вона випікала хліб. Більшовики забавлялись...»⁴³.

Також надзвичайно важливим є спостереження автора щодо перебування у Чернігові німців. «З найпершого дня їх вступу до Чернігова по вулицях вже не боялися ходити навіть уночі. Публіка вільно зітхнула. Особливо спалося добре вночі. Це були перші спокійні ночі після майже року постійної тривоги за особисту безпеку. Обиватель був радий, що, нарешті, одержав хоча б цей спокій»⁴⁴. Дмитро Васильович був переконаний, що «запрошення німців Урядом Ради було своєчасним»⁴⁵. Однак «простолюдин б[ув]»⁴⁶ проти німців, – зазначав він. – Німців визнавали буржуї. Особливо невдоволення німцями було по селах. Німець реквізував і відбирав у селян усе, що тільки можна, і зараз же відвозив до себе на батьківщину. Німець обеззброював населення і посилав каральні загони, а іноді і броньовики для припинення безладу і ліквідації розбійницьких банд. Німець наказав селянам повернути поміщикам пограбоване майно.

Німець вигнав з України більшовиків і не пускав їх на Україну: селяни ненавиділи німців. Усі відчували, що коли німці підуть, Україна перетвориться на попіл. І внутрішній, і зовнішній більшовизм погубить молоду республіку»⁴⁷. Але гетьманський переворот «був настільки несподіваним, – писав Д. Країнський, – що ми навіть не зрозуміли, що в сутності це значить у політичному становищі»⁴⁸. Він критично поставився до державного перевороту П. Скоропадського, вважаючи, що цей «момент був переоцінений», оскільки «потроху знову почалися всюди грабежі та розбої»⁴⁹.

Наприкінці Д. Країнський наголосив, що «усюди, в інших губерніях на Україні відбувалося буквально те ж саме, що відбувалося у Чернігівській губернії»⁵⁰.

Отже, головна специфіка «Щоденника» Д. В. Країнського полягає в тому, що, будучи досвідченим видавцем, Дмитро Васильович писав «Щоденник» обдумано із розрахунку на публікацію. «Щоденник» стоїть за межами інтимного жанру і представляє собою літературний рукопис публіцистичного характеру. На його сторінках точно до дрібниць висвітлено життя людей, що оточували Д. В. Країнського, життя Чернігівської губернії та держави. Автор «Щоденника» дає нам яскраві і по-письменницьки живі й образні картини революційної доби.

Цінність інформаційного матеріалу «Щоденника» полягає в тому, що Д. В. Країнський спостерігав і оцінював факти сучасного йому життя, здебільшого не зауважені іншими, що значно доповнює наші знання та дозволяє реконструювати революційні події на регіональному рівні.

На наше переконання, «Щоденник» Дмитра Васильовича Країнського становить цінну історіографічну пам'ятку початку ХХ ст. і є важливим джерелом з історії Чернігівщини та української революції.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 5, оп. 5, спр. 21, 112 арк.

2. Держархів Чернігівської області, ф. 182, оп. 1, спр. 590. – арк. 74зв.; Список студентів імператорського Харківського університета на 1896 – 1897 академич. год. – 1896. – Харків: Университетская типография. – С. 87.

3. Список студентів імператорського Харківського університета на 1896 – 1897 академич. год. – 1896. – Харків: Университетская типография. – С. 87; Список студентів імператорського Харківського університета на 1897 – 1898 академич. год. – 1897. – Харків: Университетская типография. – С. 115.

4. Записки Імператорського Харківського університета 1899 г. – Харків: Паровая типография и Литография Зильберберг. – 1899 – Книга 1-ая. – С. 92; Держархів Чернігівської області, ф. 182, оп. 1, спр. 590, арк. 74зв, 348зв.

5. Держархів Чернігівської області, ф. 182, оп. 1, спр. 590, арк. 348зв.

6. Там само, арк. 74зв.

7. Там само, ф. 182, оп. 1, спр. 596, арк. 3.

8. Там само, ф. 182, оп. 1, спр. 590, арк. 74зв.

9. Адрес-календарь Черниговской губернии // Черниговский календарь на 1916 год. – Чернигов: Типография губернского правления. – 1916. – С. 5.
10. Держархів Чернігівської області, ф. 182, оп. 1, спр. 590, арк. 349.
11. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 24.
12. Там само.
13. Там само, арк. 87.
14. Краинский Д.В. Материалы к изследованию истории русских тюрем в связи с историей учреждения Общества Попечительного о тюрьмах. – Чернигов: Типография губернского земства. – 1912. – 133 с.
15. За новим стилем.
16. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 93зв.
17. Там само, арк. 2.
18. Там само, арк. 23зв.
19. Там само, арк. 21.
20. Там само.
21. Виправлено граматичну помилку.
22. Виправлено граматичні помилки.
23. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 27зв – 28.
24. Там само, арк. 41зв, 42зв, 43 – 43зв.
25. Там само, арк. 15зв.
26. Скорочено в тексті. Потрібно читати як «суспільства».
27. Виправлено відсутність прийменника.
28. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 18зв. – 19.
29. Там само, арк. 19 – 19зв.
30. Виправлено відсутність слова.
31. Цейхгаузи – військова комора для зброї або амуніції.
32. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 28зв. – 29.
33. Там само, арк. 19зв.
34. Там само, арк. 54.
35. Прізвище перекручене. Мається на увазі М. Порядін.
36. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 71.
37. Там само, арк. 32.
38. Там само, арк. 33 – 33зв.
39. Виправлено граматичну помилку.
40. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 32зв. – 33.
41. Там само, арк. 33зв.
42. Там само, арк. 58.
43. Там само, арк. 59.
44. Там само, арк. 81зв.
45. Там само, арк. 93зв.
46. Виправлено граматичну помилку.
47. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 5, спр. 21, арк. 82.
48. Там само, арк. 84зв.
49. Там само, арк. 91.
50. Там само, арк. 93зв.

Проанализировано информационный потенциал дневника Дмитрия Васильевича Краинского (1871 – ? гг.) как исторического источника.

Ключевые слова: Дмитрий Васильевич Краинский, дневник, февральская революция, октябрьская революция, Черниговская губерния.

The information potential of the diary of Dmytro Vasylyovych Krayinskiy (1871–?) as a historic source has been studied.

Keywords: Dmytro Vasylyovych Krayinskiy, diary, February revolution, October revolution, Chernigov province.

Анна Морозова

ІГУМЕН-ІСАХИСТ АЛПІЙ (ЯКОВЕНКО; 1881 – 1943)

*У нарисі на підставі архівних джерел та оприлюднених матеріалів висвітлюється життя та діяльність о. Аліпія (Яковенка) у контексті взаємовідносин церкви та влади.
Ключові слова: Аліпій, Істинно Православна церква, радянська влада, Чернігівщина.*

Після повалення царату церква стала політичним опонентом радянської влади у боротьбі за суспільну свідомість громадян. І хоча влада декларувала свободу вірувань і вимагала від представників місцевої влади не ображати релігійні почуття віруючих, практичні дії її органів були прямо протилежними.

Однією з категорій населення, яка підлягала ліквідації, стали священнослужителі.

Протягом останніх десятиліть в Україні зростає інтерес до діяльності Православної церкви та її історичного минулого. Це пов'язано перш за все з новим ставленням держави до церкви, визнанням її ролі у суспільстві, усвідомленням важливого місця у суспільно-політичному житті українського народу. Все більше привертає увагу й діяльність окремих служителів Православної церкви. Одним з яскравих представників Істинно Православної церкви на Чернігівщині був ігумен Аліпій (Яковенко).

Олександр Андрійович Яковенко народився 30 серпня 1881 р. у с. Плехтіївці Городнянського повіту Чернігівської губернії. В метричних книгах за 1879 – 1883 рр. Троїцької церкви с. Кам'янка та Троїцької церкви м-ка Любеча, до парафій яких відносилися мешканці с. Плехтіївки, актового запису про народження Олександра Яковенка не виявлено¹. Тому достеменно встановити походження, склад та долю родини о. Аліпія, на жаль, неможливо. Вірогідно, хрещення хлопчика відбулося в іншому населеному пункті Городнянського повіту.

За свідченнями й самого Аліпія, і сучасників, брак шкільної освіти йому довелося згодом компенсувати наполегливою самоосвітою². У дитинстві улюбленим заняттям було читання житій святих, що значною мірою визначило його подальшу долю, сформувавши певний життєвий ідеал.

Плехтіївка розташована неподалік Любеча – батьківщини преподобного Антонія, засновника Києво-Печерської лаври. Місцеві перекази, що зберігали пам'ять про «батька руського чернецтва», котрий приніс на Русь традиції ісихазму й афонський досвід «печерного» аскетичного подвижництва, також вплинули на християнське світосприйняття О. Яковенка.

За свідченнями самого Олександра Андрійовича, до 1903 р. він займався сільським господарством – «был чернорабочим»³. У 1903 році був призваний до лав царської армії. Служив у Кронштадті матросом Балтійського флоту в розпал Російсько-японської війни 1904-1905 рр. Революційні настрої справили на юнака значний вплив. Але на своєму життєвому шляху він зустрів знаменитого кронштадтського пастиря – протоієрея Іоанна Сергієва (1828-1908). Спілкування з відомим православним молитвеником, автором богословських праць визначило подальший життєвий шлях О. Яковенка.

У 1908 р. він повернувся до Плехтіївки. На той час померли його батьки. Господарство опинилося у руках родичів⁴.

Пам'ятаючи настанови Іоанна Кронштадтського, О. Яковенко поступив послушником до Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, де на нього звернув увагу

© Морозова Анна Валеріївна – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Держархіву Чернігівської області.